

УДК 94 (477)

О.В. САРАЄВА

ГРОМАДСЬКА І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М.О. КОРФА В КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Сараєва Ольга Віталіївна – старший викладач кафедри українознавства, кандидат історичних наук Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь)

У статті охарактеризовано модель народної земської школи розробленої М.О. Корфом. Уточнено комплекс сформульованих М.О. Корфом гуманістичних ідей виховання і навчання особистості.

Ключові слова: М.О. Корф, просвітницька діяльність, земська школа.

В статті охарактеризована модель народної земської школи розробленої Н.А. Корфом. Уточнен комплекс сформульованих Н.А. Корфом гуманістических ідей виховання і навчання особистості.

Ключевые слова: Н.А. Корф, просветительская деятельность, земская школа.

The article describes a model of folk zemstvo school, developed by N.A. Corf. Refined the complex of the humanistic ideas of education and training of the individual, formulated by N.A. Corf.

Key words: N.A. Corf, enlightening activity, Zemstvo school.

© О.В. Сараєва, 2012

Постановка проблеми. Для вирішення проблем сучасного навчання необхідно обов'язково врахувати досвід видатних педагогів минулого, які здійснили значний внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки та освітньої практики. Адже вдосконалення педагогічного процесу неможливе без вивчення педагогічної спадщини. При цьому треба враховувати, що історико-педагогічні дослідження мусять бути зорієнтовані на сучасність та одержання результативності в інноваційних педагогічних пошуках.

Вагомий внесок у розвиток просвітництва України вклав відомий громадський діяч Катеринославської губернії, член Олександрівської земської управи, педагог - барон М.О. Корф. Досягненням М.О. Корфа стало те, що він закликав педагогів не звужувати просвітництво заходами із запровадження шкільництва, а зосередитись на формуванні в особистості раціонального ставлення до дійсності, впливі на традиційну емоційно-чуттєву культуру. Крім того, саме М. Корф став засновником доступної для загальної маси населення земської народної школи. Отже, використання досвіду педагога із залученням сучасних інноваційних і інформаційних технологій може сприяти вдосконаленню існуючих педагогічних методик.

Територіальні межі дослідження включають територію Катеринославської губернії. У даному регіоні наприкінці XIX ст. простежувалося значне економічне піднесення завдяки чому значні кошти з місцевих бюджетів виділялись на розвиток культурно-просвітницької сфери. Це дозволило М.О.Корфу втілювати свої педагогічні проекти в життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням життя і діяльності видатного педагога за радянської доби займалися К. Бендриков та Л. Михайлов [1]. Характеристику робіт М.О. Корфа опублікував журнал «Советская педагогика» до 150-річного ювілею з дня народження педагога [2].

На сучасному етапі життя М. Корфа, а також його внесок у поширення початкової шкільної освіти розглядали С. Саяпіна і І. Кочергін [3].

Вклад М.О. Корфа у становлення земської народної школи, його вплив на формування мотивації до навчання у селян вивчала І.Ф. Шумілова [4].

Роль М. Корфа у становленні дешевої школи, зорієнтованої на нагальні потреби учнів, розглянув у дисертації «Громадська та освітньо-наукова діяльність М.О. Корфа» М. Антощак [5].

Проте, незважаючи на численну кількість досліджень, науковцями недостатньо вивчена просвітницька робота М.О. Корфа і його громадська діяльність, як земського діяча і члена Катеринославської училищної ради. Дослідженню підлягали лише окремі аспекти творчості вченого, внаслідок чого в суспільній свідомості йому було відведено місце насамперед практика шкільної справи, що затімарує в сприйнятті наступників теоретичну основу його педагогічних переконань. Джерельна база дослідження представлена насамперед педагогічними працями М.О.Корфа - «Земський вопрос о народном образовании», «Итоги народного образования в европейских государствах», «Малютка», «Наш друг. Книга для чтения» та ін. Проаналізувавши ці роботи ми можемо визначити, які погляди на освітній процес були базовими для автора [6].

Цінний матеріал щодо громадської діяльності М. Корфа можна знайти у документах фонду 1641 («Корфы, бароны») Російського державного історичного архіву. Так, у промові М. Корфа, секретаря Катеринославського губернського зібрання на честь відкриття земських установ у губернії 15 вересня 1865 р., відображаються особисті міркування земського діяча щодо розвитку земського самоврядування на Катеринославщині.

Багато фактичного матеріалу про діяльність видатного педагога надають «Отчеты Александровского уездного земства», адже найбільшого успіху на ниві просвітництва М. Корф набув перебуваю-

чи на посаді гласного Олександрівського повітового земства. Періодичні видання XIX ст. - журнали «Вестник Европы», «Земство», «Русская мысль» також частково висвітлюють сторінки біографії та діяльності М.О. Корфа.

Мета дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні педагогічної і просвітницької діяльності М.О. Корфа та в актуалізації виявленого доробку педагога в сучасних умовах. Крім того, у статті з'ясовується вплив громадської діяльності Корфа на становлення і подальший розвиток земського самоврядування Катеринославської губернії.

Для досягнення мети визначено такі завдання: 1. охарактеризувати модель земської народної школи, розробленої М.О. Корфом; 2. виявити етапи, методи і форми громадської і педагогічної діяльності М.О. Корфа на території Катеринославської губернії; 3. проаналізувати принципи загальнопедагогічних і дидактичних праць М.О. Корфа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, різнобічна педагогічна та просвітницька діяльність видатного педагога, громадського діяча, організатора народної земської школи в Україні Миколи Олександровича Корфа (1834-1883 рр.), завдяки своїй значущості та результативності, одержала дуже високу оцінку сучасників. У 1873 р. він був нагороджений Золотою медаллю Санкт-Петербурзького комітету грамотності, обраний Почесним членом Московського університету та Санкт-Петербурзького педагогічного товариства. М.О. Корфу належить провідне місце в плеяді найталановитіших вітчизняних педагогів-однородців, послідовників і учнів К.Д. Ушинського

Розглядаючи просвітницьку діяльність педагога на Катеринославщині, відзначимо, що вона супроводжувалась такими складнощами як поширене невігластво селян, яке зіткнулось з раціональною культурою, що базувалася на досягненнях наук, теоретичних знаннях. Таке зіткнення звісно породжувало певний конфлікт. У звітах земських установ Катеринославської губернії за цей період зазначалось: «Селяни мало інтересуються школами, у зв'язку з тим, що освіта не має релігійної спрямованості. Самі учбові підручники, котрими наповнені школи, не можуть служити релігійному вихованню. Адже більшість бібліотечних книг складають книги Корфа, Ушинського, Паульсона. Саме ці учбові посібники дуже не подобаються селянам. Це пов'язано з тим, що народна школа, на думку селян, повинна носити характер церковності, чого не вистачає існуючим школам».

Таким чином, як ми бачимо, селяни критично ставились до інновацій в галузі освіти, їх більше приваблював не науковий, а релігійний підхід до викладання, який переважав у церковно-парафіяльних школах. Отже, діячі освітньої сфери і інтелігенція якраз і були покликані стати посередниками у просвітницькому процесі, взяти на себе вирішення конфліктних ситуацій, які були наслідком модернізації духовної сфери [7, 144].

Перше завдання, яке поставало при виконанні цієї складної місії, – залучення широких мас населення до хоча б елементарних освітніх засад – гра-

мотності, вміння читати і писати, що надає початкова школа. Адже стан освіти на зламі століть був дуже низький. З формальної точки зору, шкільна справа координувалася поважними державними структурами – Палатою державного майна чи то удільними управліннями. Парафіяльні школи знаходилися у відомстві духовенства. Але більшість шкільних закладів існували лише для статистики, у звітах відомств. Наприклад, напередодні селянської реформи 1861 р. в Катеринославській губернії нараховувалося 400 парафіяльних шкіл, більшість з яких реально не функціонували [8, 3].

Вивчаючи роль барона М. Корфа в розвитку просвітництва, можна умовно розділити його діяльність на декілька етапів: I етап (теоретико-прикладний) – діяльність з організації початкових земських шкіл у Катеринославській губернії, написання основних праць, створення посібників та підручників для школи (1867-1872 рр.); II етап (досвідний) – перебування у Швейцарії, вивчення зарубіжного педагогічного досвіду (1872-1880 рр.); III етап (єдності теорії й практики) – просвітницька діяльність після повернення на Батьківщину (1880-1883 рр.). Найбільш плідним був перший етап діяльності педагога. Про це свідчать відкриті ним у губернії 100 початкових земських шкіл, опубліковані п'ять «Отчетов Александровского уездного училищного совета», низка статей у педагогічній пресі, 5 підручників для шкіл. Діяльність М. Корфа в Катеринославській губернії була гідно оцінена педагогічним загалом. У 1873 р. він був нагороджений медаллю Санкт-Петербурзького комітету грамотності і обраний Почесним членом Петербурзького педагогічного товариства.

Перебуваючи в Женеві, педагог друкується в російській пресі, осмислюючи досвід західної педагогіки. Як пише біограф М.О. Корфа М.Л. Песковський, під час перебування за кордоном Женевська академія наук обрала його Почесним членом. У звітах Олександрівського земства також зазначається, що перебування М. Корфа за кордоном було дуже корисним для його педагогічної практики, адже він перейняв у зарубіжних колег інноваційні методи викладання [9, 1].

Третій етап діяльності М.О. Корфа після повернення в Росію також був плідний і насичений. Він керує з'їздами вчителів, передає європейський досвід, організовує недільні повторювальні школи, для яких видає методичний посібник «Руководитель для воскресных повторительных школ».

Поряд з просвітницькою діяльністю М. Корф займав дуже активну громадську позицію. Так, педагог надавав значну підтримку становленню земського самоврядування в Катеринославській губернії. Адже, на думку М. Корфа, саме земства несли місію впровадження народної освіти. Після проведення виборів до Катеринославського губернського земського зібрання 4 вересня 1865 р. барона М. Корфа було призначено секретарем управи. Під час урочистого відкриття Катеринославського губернського земського зібрання 15 вересня 1865 р. М. Корф виступив із промовою, в якій відкриття земських установ представив святом: «Сьогодні великий день в історії нашого краю – ми відзнача-

емо перший день скликання представників земств Катеринославської губернії, покликаних до самоуправління». М. Корф закликав народ поважно ставитися до земського законодавства: «Поважайте закон, бережіть святість закону, тому, як виховувати почуття законності у свідомості народу – ось перше призначення земських діячів. Незважаючи на те, що ми поки небагаті на гроші, ми багаті бажанням пізнати закон, споріднитися з дорогоцінним для нас «Положенням про земські установи», полюбити його та щиро захищати від будь-яких незаконних посягань» [10, 1].

Пізніше катеринославський губернатор В. Дунін-Борковський оцінив промову М. Корфа як антиурядову. У доповідній записці від 15 вересня 1866 р. та звіті міністрові внутрішніх справ від 23 вересня 1866 р. начальник губернії писав, що «на обіді, який відбувся у губернського предводителя дворянства 15 вересня, М. Корф виголосив промову, якою прагнув справити враження, надавши суттєве значення земствам та підкресливши таку їхню нерушиму стійкість, яку не можна вважати неперебільшеною». На думку губернатора, М. Корф переслідував при цьому мету збільшення повноважень земських установ і надання їм більшого значення [11, 17].

У 1867 р. губернатор також стверджував, що Катеринославська губерньська управа «підпала під вплив» губернського гласного барона М. Корфа, який повсякчас перебуває у стані конфлікту з адміністрацією: «Барон Корф постійно шукає приводу для вчинення полеміки з органами влади, представляючи себе стражем прав земства» [12, 122].

Між тим, така позиція обумовлена побоюваннями губерньської адміністрації за власний авторитет серед мешканців повітів. Адже погляди Корфа активно підтримувались не тільки земцями, але й місцевим населенням. Так, оцінюючи діяльність барона М. Корфа «Катеринославські губерньські відомості» у 1869 р. повідомляли, що на кожному губерньському земському засіданні барон Корф проводив активні вправи з розвитку морально-етичних рис земських службовців. Також він був проти того, щоб землевласники проходили до земських зібрань без виборів, зазначаючи, що «кожен житель губернії має рівні права» та виступав за надання права голосу орендарям при виборах земських представників. М. Корф пропонував скасувати плату за лікування у земських медичних закладах для незаможних жителів повіту, був ініціатором запровадження стипендій народним учителям, сприяв організації початкових училищ для поселенців різних етнічних груп.

Цікаві пропозиції Корф висловлював і відносно проведення засідань земських зібрань. Так, більшість гласних виступали за попереднє проведення засідань, у зв'язку з тим, що на них гласні отримували змогу обговорити заздалегідь деякі дискусійні питання і уникнути таким чином черг у небажаних суперечках і запитань до доповідачів. Між тим барон Корф зазначав: «Відсутність суперечок не радість для доповідача і користь для справи, а навпаки. Адже чим більше доповідь зустрінє заперечень на засіданні, тим краще буде з'ясовано предмет».

Але найголовніше те, що М. Корф намагався впроваджувати через земства освіту. Так, ще у 1866 р. він відзначав, що попри всі юридичні та фінансові труднощі «питання про поширення освіти в маси народу – земське питання, найбільш капітальне із земських питань... Земські установи, саме життя яких залежить від зближення та злиття станів, повинні передусім звернути увагу на просвіту маси сільського населення» [13, 108].

Особливого значення, перебуваючи на посаді земського гласного, барон Корф надавав підвищенню кваліфікації вчителів. Цю функцію виконували з'їзди вчителів, які були досить корисними та ефективними. В Катеринославській губернії організацією займався сам М. Корф. Важливо, що на ці з'їзди приходили не тільки вчителі, а й навколишні жителі. Розглядаючи питання інспекції народних училищ, педагог вважав цю місію педагогічно доцільною для справи народної освіти, адже інспектор - просвітитель та наставник учителя. Тому, перебуваючи на посаді інспектора народних училищ Катеринославської губернії, М. Корф особисто відвідував всі школи, не довіряючи наданій директорами шкіл інформації.

Крім того, на засіданні Катеринославського губерньського земського зібрання 26 вересня 1867 р. барон Корф висунув ідею не повідомляти адміністрацію шкіл про ревізії інспекторів, з метою контролю за відвідуванням навчальних закладів учнями і наставниками. При цьому, Корф вступив у конфронтацію з іншим членом училищної ради К.З. Буницьким, який наполягав на тому, щоб заздалегідь повідомляти дирекцію шкіл про перевірки. Це давало змогу заставати більше учнів у школі і в процесі спілкування з ними формувати уявлення про наставників і їх роботу в сфері освіти. Позиції М. Корфа в цьому питанні були більш аргументованими, тому училищна рада проголосувала за його пропозицію [14, 230].

Але найголовнішим надбанням М.О.Корфа стала організація земської початкової школи, що діяла на Катеринославщині. Вона характеризувалася такими особливостями, як збагачення учнів корисними знаннями та розвиток їх природних здібностей. Строк навчання в земській школі складав три роки, діти вступали в школу одночасно, тривалість навчального року складала 6-7 місяців (з жовтня по травень), заняття проводились одним учителем з трьома класами одночасно. У школі викладались закон Божий, читання, арифметика, «мірведеніє» (знайомство з навколишнім світом: природа, тварини тощо).

Програма навчальних предметів розбудовувалась за принципом «від найлегшого до найважчого», що було новаторським для того часу. Спеціально для земської школи було опрацьовано план занять і укладено ряд навчальних і методичних посібників для вчителів, таких як «Малютка», «Наш друг», «Пособіє к языковой грамоте по звуковому методу» тощо.

Характеризуючи освітній процес у земській школі М.О. Корф зазначав, що: 1. учитель повинен не тільки мати освіту, але й володіти умінням навчати й виховувати; 2. основним завданням педа-

гогіки є розвиток пізнавальної здатності, пам'яті, уяви й мислення; 3. задоволення як стимул діяльності є одним з основних принципів виховання; 4. виховання й навчання інших неможливе без самовиховання й самонавчання вчителя.

Крім того, М.О. Корф категорично виступав проти злиття грамоти й ремесла, піддаючи сумніву доцільність вивчення ремесла в початковій школі. Розглядав педагог і питання вивчення у школі української мови. Він доводив, що діти не розуміють найпростіших слів російської книжної мови. Тому, відповідно до загального принципу педагогіки «від простого до складнішого» навчання необхідно проводити українською мовою, яка повинна набути великого педагогічного значення. Позиція М.О. Корфа щодо значення та місця української мови в школі позитивно оцінювалась М.С. Грушевським, Б.Д. Грінченком, С.Ф. Русовою, С.О. Сірополком.

Вже на 1873 р. за методикою М.О. Корфа навчалися 15 шкіл Катеринославської губернії, на що земства виділили 600 руб. При цьому училищна рада зазначала, що більшість методик, розроблених М.Корфом, є дійсно унікальними: «Читання, письмо й арифметика викладаються в усіх школах за перевіреною методикою барона М. Корфа. Прийоми і задачі його зрозумілі і легко виконуються навіть малодосвідченими учителями». Члени училищної ради зазначали також, що особливу увагу викладачі читання повинні приділяти аналізу роботи М. Корфа «Русская начальная школа». Адже завдяки рекомендаціям розробленим у книзі, діти починають добре орієнтуватись у визначенні родових і видових ознак предметів, швидко навчаються читати. У 1874 р. від продажу цього керівництва виручили більше 2000 руб., які були передані до училищної ради. Крім того, сам Корф пожертвував раді 1000 руб. на придбання нових підручників для шкіл.

Окремим напрямком досліджень М. Корфа було сільське господарство і методики його викладання в народних школах. Так, у 1866 р. він видав популярний посібник по садівництву. Посібник у розмірі 100 авторських примірників був безкоштовно надрукований Південним сільськогосподарським товариством. Отримавши здруковані книги, Корф продав 85 з них (по 30 коп. сріблом за кожну), виручені кошти він передав на користь шкіл. До речі, всі інші свої посібники і керівництва Корф також продавав по 25 коп. за примірник, передаючи кошти на розвиток освіти. Таким чином, укладаючи керівництва, Корф не тільки полегшував викладачам освітній процес, а ще й вирішував матеріальні проблеми шкіл.

Слід зазначити, що М. Корф взагалі не шкодував грошей на освіту. Так, на засіданні Катеринославського губернського земського зібрання 26 вересня 1867 р. він заявив: «Я готовий не словом, а справою підняти рівень освіти. Кожна справа в'яне без живого струму суспільного інтересу, справа народної освіти, тим паче, не може обходитись без допомоги суспільства, тому як одним співчуттям не накопичити книг і не винагородити наставника». Тоді ж Корф висунув пропозицію на-

давати матеріальну винагороду кращим учням і виділяти кошти для підготовки викладачів у школах. Особам же, котрі жертвували гроші або безкоштовною працею допомагали становленню народної освіти, Корф пропонував прилюдно висловлювати подяку.

Взагалі М. Корф проводив серйозну діяльність зі збору добровільних пожертвувань на користь справи народної освіти. Голова Катеринославського губернського земського зібрання на засіданні 1867 р. зазначав: «Барон М. Корф доклав усі зусилля для того, щоб збільшити кількість попечителів-благодійників, відкрити якомога більше шкіл і забезпечити їх підручниками» [15, 75].

Без діяльності Корфа в цьому напрямку училищні ради не мали б коштів навіть на винагороду авторам навчальних посібників. Крім того, Корф домовився з торговими лавками про продаж у кредит паперу для письма і про видачу в кредит сум до 1150 руб., на котрі купували учбові посібники для шкіл. А у 1876 р. Корф домовився з друкарнями, щоб вони безкоштовно друкували учбові свідоцтва і класні журнали. Також він заручився підтримкою продавців книг, які певний відсоток від проданих підручників жертвували на справу освіти і з редакціями газет, які безкоштовно друкували науково-методичні праці викладачів. Важливо також, що Микола Олександрович співпрацював з сільськими товариствами, уклавши домовленість про виплату останніми винагород для наставників і придбання частини учбових книг.

Для того щоб зацікавити сільські товариства у фінансуванні народної школи, барон Корф організував змагання між школами, на котрих були присутні 8 старшин, старост і волосних писарів. Також на змаганнях були присутніми сільські товариства, представникам котрих пояснювалось чого вони повинні вимагати від школи. На змаганнях барон Корф особисто роз'яснив викладачам звукову методику викладання грамоти. Запропонована Корфом ідея щодо міжшкільних змагань була настільки успішною, що стала практикуватись усюди, отримавши популярність в усій Європі.

Відомою стала і вицезгадана методика навчання по звуковому методу, яка переважала в земських школах. Ця методика мала послідовників. Так, Я. Авраменко вдало поєднав звуковий метод Корфа з слуховим (виділення звуків за допомогою слуху). Головним надбанням методу стало «усунення неминучої сухості при початковому навчанні звуком». У 1872 р. від продажу керівництва зі звукового викладання грамоти М. Корфа було виручено 2060 руб., які Корф пожертвував на розвиток народної освіти.

Врешті-решт статистичні обстеження 1880-х рр. показали, що серед варіантів освіти, яку могли отримати селяни, перевага віддавалася саме розробленим Корфом земським школам. Цікаво, що піонером таких обстежень став знову таки невтомний барон М. Корф, який розробив відповідний питальник (анкету). Найбільш актуальним в анкеті було питання: «Чому Ви обрали для себе та для своїх дітей саме земську школу?». Як свідчать дані М.Корфа, на це питання відповіли 82% опита-

них, із них 57,8% віддали перевагу земській школі перед церковною. Причини виявилися такими: «там грамоті навчають скоріше», «навчають господарюванню», «кращі книги та навчальні посібники», «тверезі вчителі», «навчають ремеслам», «не б'ють» тощо [16, 34].

Отже, створена М. Корфом трирічна однокласна сільська школа стала домінуючою в усіх земських губерніях. Що пов'язувалося з тим, що вона була «дешевою» - доступною для учнів.

Важливе місце в педагогічних поглядах М.О.Корфа займала така форма освіти, як недільні повторювальні школи. На його думку, ці школи мали стати захистом від можливих рецидивів неписьменності. Пропонуючи зробити повторювальну школу трирічною, М.О. Корф розробив для неї спеціальну програму. Проаналізувавши освітній рівень дорослих грамотних селян (для чого автор також розробив спеціальну анкету), М.О. Корф довів, що повторювальна школа має значний вплив на духовний розвиток села.

Аналізуючи просвітницьку діяльність М. Корфа не можна не звернути увагу на його дидактичні праці («Наше школьное дело», «Как обучать грамоте ребят и взрослых» та ін.). Головними принципами його робіт були: 1. зв'язок педагогічної теорії з життям («та теорія сильна, яка витікає з життя»); 2. практична спрямованість («книга для читання має відповідати потребам народу»); 3. провідна роль учителя («підручник не замінить учителя»); 4. відповідність рівню розвитку дітей («дитині цікаве те, що вона розуміє»).

Загалом оцінюючи діяльність М.О. Корфа у Катеринославській губернії, земські діячі відзначали: «Не жаліючи ані сил своїх, ані своїх величезних дарувань, М.О. Корф повністю був відданий близь-

кій його серцю училищній справі. Розроблені ним з цієї справи керівництва, завдяки талановитому викладанню, набули права громадянства в народній освіті. Піклуючись про розвиток освіти він жертвував і здоров'ям, і заощадженнями. Крім того, барон Корф зарекомендував себе як друг педагогів, адже до нього приїжджали за порадами наставники усіх шкіл Катеринославської губернії. А голови земських зібрань неодноразово висловлювали подяку барону Корфу за сумлінну працю». Наприклад, у 1867 р. гласний Катеринославського земства Марк заявив: «Зібрання висловлює вдячність секретарю зібрання Корфу за непомірну працю і користь принесену земству, - за таку працю, котра можлива тільки при особливій «відданості справі» [17, 235].

Висновки. Таким чином, М.О. Корфу вдалось налагодити ефективний навчальний процес, продемонструвати ефективність земської школи, вирішити питання педагогічних кадрів, організувати працю земських педагогів і найголовніше – донести сільському загалу необхідність навчання грамоті. Важливо також, що Корфу вдалось науково обґрунтувати важливість створення мережі початкових земських і недільних повторювальних шкіл у Катеринославській губернії. Та довести необхідність розвитку таких новацій освітнього процесу як організація та проведення вчительських з'їздів, інспекція народних училищ, організація жіночих педагогічних курсів та ін.

Предметом подальшого наукового пошуку в творчій спадщині М.О. Корфа можуть стати: висвітлення зарубіжного педагогічного досвіду в працях педагога та розробка методики викладання педагогом окремих предметів у початковій школі, внесок М. Корфа в підготовку педагогічних кадрів для народних земських шкіл тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- Бендриков К.Е. Н.А. Корф – выдающийся организатор русской народной школы (1834-1883) / К.Е. Бендриков // Наша школа. – 1945. – № 12. - С. 3-5; Михайлова Л. Педагогическая деятельность и педагогические взгляды Н.А. Корфа / Л. Михайлова. – М.: «УЗ Московского пед. ин-та», 1956. – 16 с.
- Егоров С.В. Выдающийся русский педагог второй половины XIX века / С.В. Егоров // Советская педагогика. – 1984. – № 8. – С. 102-108.
- Саяпина С.А. Проблемы личности учителя в педагогическом наследии Н.А. Корфа: Дис...канд. пед. наук.: спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / С.А. Саяпина. – Славянск, 1998. – 144 с.; Кочергин І.О. Діяльність М.О. Корфа в земських установах Катеринославської губернії / І.О. Кочергин // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. Випуск 1. – Дніпропетровськ.: НГУ, 2004. - С. 9-13.
- Шумілова І.Ф. Развитие земских школ Приазов'я второй половины XIX – началу XX столетия: Дис. ...канд. пед. наук.: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І.Ф. Шумілова. - Бердянськ, 2004. - 288 с.
- Антощак М.М. Громадська та освітньо-наукова діяльність Миколи Олександровича Корфа: Дис. ...канд. пед. наук.: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / М.М. Антощак. - Бердянськ, 2010. - 280 с.
- Корф Н.А. Земский вопрос о народном образовании / Н.А. Корф. - СПб.: Тип. мин-ва внутр. дел, 1867. - 214 с.; Його ж: Итоги народного образования в Европейских государствах. - СПб.: Тип. мин-ва внутр. дел, 1879. - 234 с.
- Журналы Александровского уездного земского собрания 1875-76 гг. - Владимир на Клязьме: Тип. Губ. земской управы, 1876. - 144 с.
- Отчет члена Отчет члена Александровского уездного училищного совета барона Н. Корфа за 1867 год. – Екатеринослав: Печ. в тип. Б.Я. Штерн, собственный дом, 1867. - С. 3.
- РДА.- Ф. 1284.- Оп. 92.- Спр. 35.- Арк. 1.
- РДА.- Ф. 1641.- Оп. 1.- Спр. 137.- Арк. 1.
- РДА.- Ф.1284.- Оп. 92.- Спр. 50.- Арк. 17 зв.
- РДА.- Ф. 1284.- Оп. 92.- Спр. 35.- Арк. 122.
- Александровское уездное земское собрание (Екатеринославская губерния). Журналы Александровского уездного земского собрания 20-26 сентября 1867 г. - Екатеринослав: Тип. губернского правления. - С. 108.
- Отчет второму Александровскому уездному земскому собранию гласных К.З. Буницкого и барона Н.А. Корфа (20-26 сентября 1867 г.). - Екатеринослав: Тип. Губернской земской управы, 1868. - С. 230.
- Александровское уездное земское собрание. Журналы Александровского уездного земского собрания очередной сессии 1883-1884 гг.: Типо-Литография Губернской земской управы, 1885. - С. 75.
- Александровское уездное земское собрание. Журналы Александровского уездного земского собрания очередной 1883-1884 гг. сессии. - Александровск: Типо-Литография губернской земской управы. - С. 34.
- Протоколы Александровского уездного земского собрания очередной сессии 1874 г. – Екатеринослав: Печатано в губернской типографии, 1875. - С. 235.